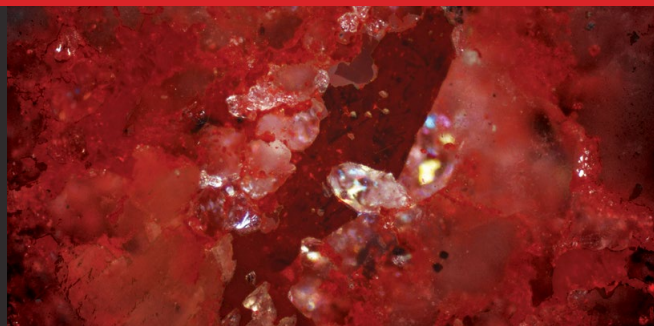

umb
UNIVERZITA
MATEJA BELA
V BANSKEJ BYSTRICI

ZÁKLADY MIKROSKOPIE RUDNÝCH MINERÁLOV

Stanislav Jeleň, Štefan Ferenc

2021

 BELIANUM

Obsah

Predhovor	8
I. Úvod	10
I.1. Stručný vývoj rudnej mikroskopie	12
II. Teoretická časť	17
II.1. Základné metódy skúmania minerálov a prístroje	17
II.1.1. Chemické analýzy geologických vzoriek – rozdelenie	17
II.1.2. Chemická analýza („mokrým“ spôsobom)	17
II.1.3. Atómová absorpčná spektroskopia	18
II.1.4. Röntgenová fluorescenčná spektrometria	18
II.1.5. Hmotnostná spektrometria s indukčne viazanou plazmou a laserovou abláciou (LA-ICP-MS)	19
II.1.6. Elektrónová mikroskopia a mikroanalýza	19
II.1.7. Termická analýza	20
II.1.8. Fluorescencia	21
II.1.9. Štúdium plynokvapalných uzavrenín	21
II.1.10. RTG difraktometrické metódy	22
II.1.11. Systém difrakcie spätne odrazených elektrónov (EBSD)	23
II.1.12. Ramanova spektroskopia	23
II.1.13. Infračervená spektroskopia	24
II.1.14. Leptanie rudných minerálov a mikrochemické reakcie	25
II.2. Základy kryštaloptiky rudných minerálov	26
II.2.1. Stručne o odrazenom a polarizovanom svetle	26
II.2.2. Optické veličiny rudných minerálov	29
II.2.3. Šírenie a polarizácia svetla pri odraze	30
II.3. Rudný (odrazový) mikroskop – jeho základné časti a ich funkcia	33
II.3.1. Objektívy	33
II.3.2. Okuláre	35
II.3.3. Osvetľovacie zariadenie	35
II.3.3. Prídavné zariadenia rudného mikroskopu	37
II.3.4. Ručné tlačidlo na vyrovnanie nábrusov (tlačka) – príprava nábrusov na pozorovanie	39
II.3.5. Príprava mikroskopu na pozorovanie	39

II.4.	Príprava preparátov pre pozorovanie v odrazenom svetle – základné postupy	41
II.4.1.	Zhotovovanie preparátov na pozorovanie – nábrusov	41
II.4.2.	Postup pri príprave špeciálnych preparátov – nábrusov	41
II.4.3.	Zhotovenie priehľadných leštených výbrusov	44
II.4.4.	Navrhovaný postup optimálnej prípravy nábrusov:	44
II.4.5.	Vyhotovenie špeciálnych preparátov pre rudnú mikroskopiu na Ústave vied o Zemi SAV	45
II.5.	Morfologické a štruktúrne vlastnosti rudných minerálov	47
II.5.1.	Tvar prierezov zrn (habitus kryštálových jedincov)	47
II.5.2.	Zonalita	49
II.5.3.	Štiepatelnosť a odlučnosť	50
II.5.4.	Dvojčatenie	51
II.6.	Optické vlastnosti rudných minerálov	53
II.6.1.	Odraznosť	53
II.6.2.	Farba rudných minerálov	54
II.6.3.	Dvojodraz a pleochroizmus	56
II.6.4.	Efekty anizotropie	57
II.6.5.	Vnútorne reflexy	58
II.7.	Príklady využitia metód odrazovej mikroskopie v iných geovedných odboroch a technickej praxi	60
II.7.1.	Odraznosť vitrinitu v uhlí a v sedimentoch	60
II.7.2.	Využitie odraznosti pri zisťovaní a rozbere kvality uhlia	61
II.7.3.	Výskum rozptýlenej organickej hmoty v sedimentoch metódou odrazovej mikroskopie	62
II.7.4.	Hydrotermálne premenená čierna uhoľná hmota z drahokovovo-polymetalického ložiska Banská Štiavnica a Hodruša - Hámre	63
II.8.	Kvantitatívne metódy uplatňované v odrazovej mikroskopii – mikrotvrdosť, odraznosť, meranie farby	66
II.8.1.	Meranie mikrotvrdoosti rudných minerálov	66
II.8.2.	Meranie odraznosti rudných minerálov	84
II.8.3.	Meranie farby rudných minerálov	99
II.9.	Opis fotodokumentácie a zaužívané skratky minerálov	105

III. Systematická časť	108
III.1. Diagnostické vlastnosti základných rudotvorných minerálov	108
III.1.1. Zlato (<i>elektrum</i>)	108
III.1.2. Striebro	110
III.1.3. Meď	112
III.1.4. Železo (Ferrit)	114
III.1.5. Antimón	115
III.1.6. Amalgámy striebra	117
III.1.7. Grafit	119
III.1.8. Akantit	121
III.1.9. Hessit	123
III.1.10. Petzit	125
III.1.11. Pyrit	127
III.1.12. Markazit	130
III.1.13. Sfalorit	132
III.1.14. Galenit	134
III.1.15. Chalkopyrit	136
III.1.16. Pyrotit	138
III.1.17. Pentlandit	141
III.1.18. Bornit	143
III.1.19. Covellit	145
III.1.20. Chalkozín	146
III.1.21. Molybdenit	148
III.1.22. Antimonit	150
III.1.23. Cinabarit	152
III.1.24. Auripigment	154
III.1.25. Realgár	155
III.1.26. Arzenopyrit	157
III.1.27. Kobaltit	158
III.1.28. Gersdorffit	161
III.1.29. Pyrargyrit	163
III.1.30. Proustit	164
III.1.31. Polybazit	166
III.1.32. Pearceit	168
III.1.33. Miargyrit	169
III.1.34. Chalkostibit	171
III.1.35. Boulangerit	172

III.1.36. Bournonit	174
III.1.37. Luzonit	176
III.1.38. Famatinit	178
III.1.39. Tetraedrit - Tennantit	180
III.1.40. Hodrušit	183
III.1.41. Hematit	185
III.1.42. Magnetit	187
III.1.43. Ilmenit	189
III.1.44. Spinel	190
III.1.45. Chromit	192
III.1.46. Rutil	193
III.1.47. Goethit	195
III.1.48. Kuprit	197
III.1.49. Kasiterit	199
III.1.50. VolfraMIT	201
III.1.51. Scheelit	202
III.1.52. Uranininit	204
III.1.53. Malachit	207
III.1.54. Azurit	209
III.2. Diagnostické vlastnosti základných nerudných – žilných minerálov	212
III.2.1. Kremeň	212
III.2.2. Kalcit	213
III.2.3. Dolomit	214
III.2.4. Siderit	215
III.2.5. Fluorit	217
III.2.6. Barit	218
III.2.7. Živce	219
III.2.8. Sľudy	220
III.3. Textúry a štruktúry rudných minerálov, ich štúdium a aplikácie v genetickej mineralógii.	222
III.3.1. Genetické štúdium rudných textúr a štruktúr	222
III.3.2. Asociácie a paragenézy minerálov	222
III.3.3. Vývoj (sukcesia) mineralizácie	224
III.3.4. Podmienky vzniku hydrotermálnej epitermálnej mineralizácie ložiska Banská Štiavnica	228
Register	232

POUŽITÁ A ODPORÚČANÁ LITERATÚRA	233
PRÍLOHY	246
Príloha č. I . Textúry a štruktúry rúd	246
Príloha č. II. – Určovacie tabuľky	248

Predhovor

Predkladaná vysokoškolská učebnica odrazovej mikroskopie (optické štúdium rudných minerálov v odrazenom svetle) prináša študentom nevyhnutné teoretické základy, jednoduchý manuál na používanie a obsluhu optického mikroskopu a hlavné metódy mikroskopickej diagnostiky nepriehľadných, resp. rudných, alebo tiež opakných minerálov. Nová učebnica atraktívnou formou spracováva predmetnú učebnú látku pomocou textu, autentických fotografií, kreslených obrázkov a schém. Zameranie obrazovej časti učebnice sa koncentruje najmä na mineralizácie z lokalít Slovenska. Zároveň predstavuje atlas, resp. kľúč podľa ktorého študenti jednoducho a bezpečne určia minerál v rudnom mikroskope, a pochopia mikroštruktúrne vzťahy medzi jednotlivými minerálnymi fázami. Prioritnou snahou autorov bolo čo najjednoduchšou formou sprístupniť základné informácie o rudných mineráloch, ktoré môžeme identifikovať jednoduchým mikroskopickým štúdiom. Nekladíme si za cieľ predstaviť vyčerpávajúcu charakteristiku tohto predmetu. Úlohou praktického kurzu je priblížiť základy rudnej mikroskopie a naučiť študentov základom mikroskopickej diagnostiky nepriehľadných minerálov, čím by si boli schopní samostatne osvojiť aj plný kurz odrazovej mikroskopie. V nevyhnutnom prípade čitateľ môže siahnuť na podrobnejšie vynikajúce práce Ramdohra, Juškovej, Volynského, Čvilevy, Galopina a Henryho, Craiga a Vaughana, Kašpara a iných, ktorých materiály boli využité pri príprave a spracovaní nasledujúcich textov.

V teoretickej časti predkladanej učebnice sú prehľadnou formou zhrnuté základné poznatky z optiky rudných minerálov, príprava špeciálnych preparátov pre pozorovanie v odrazenom svetle, základné časti mikroskopu, optické, morfológické vlastnosti rudných minerálov, stručne sú zhrnuté niektoré moderné metódy skúmania a aj kvantitatívne metódy uplatňované v odrazovej mikroskopii. Systematická časť obsahuje opis viac ako 60 minerálov, z toho asi 10 je nerudných, typických žilných minerálov, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v rudnej výplni na ložiskách. Táto časť zároveň zahŕňa atlas farebných fotografií opisovaných minerálov v odrazenom svetle, spektrálne krivky odraznosti, hodnoty mikrotvrdości a taktiež tabuľky s analýzami chemického zloženia charakterizovaných minerálov pomocou elektrónovej mikrosondy. Komplexná charakteristika minerálov obsahuje aj základné údaje ich kryštálovej štruktúry (medzirovinnú vzdialenosť - d , prislúchajúcu najintenzívnejším röntgenovým difrakčným maximám s relatívnou intenzitou (**10-1**)). Na záver sme ešte pripojili využitie detailného štúdia textúr a štruktúr rudných minerálov v agregátoch rúd a ich aplikácie v genetickej mineralógii.

Okrem výberu základných rudných minerálov, ktoré sa bežne vyskytujú vo výplni hydrotermálnych žíl rudných ložísk, sme sa rozhodli rozšíriť najmä skupinu sulfidických minerálov aj o zriedkavejšie vyskytujúce sa minerály, najmä rôzne sulfosolí, s ktorými sa môžu študenti počas prípadných terénnych prác na Slovensku a následnom laboratórnom spracovaní rudných vzoriek aj stretnúť a poznávať ich charakteristické vlastnosti.

Prezentovaná mikrofotodokumentácia sa vyhotovila na špeciálnych preparátoch – nábrusoch a leštených výbrusoch z depozitu Katedry geografie a geológie FPV UMB, Ústavu vied o Zemi SAV, pracoviska v Banskej Bystrici, s využitím fotografického nadstavca a programového vybavenia pre univerzálny optický polarizačný mikroskop NIKON. Časť vzoriek rudnej žiloviny na laboratórne zhotovenie nábusov a leštených výbrusov sa odobrala aj počas terénnych prác v rámci rôznych projektov a taktiež i vlastných zberov autorov. Zároveň sa využili dlhoročné skúsenosti, praktické znalosti a získané výsledky z početných riešených projektov, ktoré sú prezentované ako praktické príklady využitia odrazovej mikroskopie a následných špeciálnych laboratórnych metód identifikácie a charakterizácie rudných minerálov.

Predkladaná učebnica prezentuje zároveň aj niektoré originálne doposiaľ nepublikované výsledky, získané počas interného doktorandského štúdia prvého z autorov na špičkovom vedeckom ústave Ruskej akadémie vied v Moskve v spolupráci s popredným odborníkom v oblasti kvantitatívneho zhodnocovania odraznosti – dr. L. N. Vjaľšovom na špeciálne ním vyvinutom dvojlúčovom spektrofotometri MSFP-2.

Predloženú vysokoškolskú učebnicu budú môcť využívať najmä študenti Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela, študijných programov Aplikovaná geológia a Geopotenciál regiónov. Publikácia je určená tiež pracovníkom odbornej geológie a taktiež mineralógie, prípadne aj tej časti verejnosti, ktorú zaujíma pohľad do mikrosveta prírodných rúd, ale aj rôznych technogénnych produktov. Zaujímavé a potrebné informácie z predkladaného materiálu využijú pri svojej práci aj mnohí odborníci z oblasti materiálového výskumu.

Publikácia vznikla aj vďaka univerzitným projektom APVV-19-0065, APVV-15-0083, VEGA 1/0326/18, VEGA 1/0313/20, KEGA 033 UMB - 4/2021 a finančnej podpore Vydavateľstva Belianum v Banskej Bystrici.

Úprimne ďakujeme všetkým, ktorí rôznym spôsobom a v rôznej miere prispeli k vzniku a vydaniu tejto vysokoškolskej učebnice: prof. RNDr. Martinovi Chovanovi, CSc. a prof. RNDr. Monike Huraiovej, PhD. z Katedry mineralógie, petrológie a ložiskovej geológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a prof. Dr. Jurajovi Majzlanovi z Ústavu geovied Friedrich - Schiller Univerzity v Jene ako aj a mnohým ďalším chceme vyjadriť poďakovanie za cenné rady a konzultácie. Mgr. Sergejovi Kurylovi, PhD. a Mgr. Tomášovi Mikušovi, PhD. z Laboratória elektrónovej mikroanalýzy (EPMA) na pracovisku Ústavu vied o Zemi Slovenskej akadémie vied v Banskej Bystrici za vyhotovenie elektrónových mikroanalýz a časti fotodokumentácie na rastrovacom elektrónovom mikroskope, Braňovi Ramajovi za zhotovenie nábrusov, RNDr. Júlii Kotulovej, PhD. z Ústavu vied o Zemi SAV za odbornú pomoc, informácie a konzultácie. Za pomoc pri konečných úpravách textu a rôznych obrazových materiálov ďakujeme Mgr. Martine Bobokovej zo Žiaru nad Hronom, Mgr. Viere Šimonovej, PhD. a doktorandom Mgr. Richardovi Kopáčikovi a Mgr. Eve Hoppanovej z Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Učebnica vznikla s finančnou podporou Prírodovedeckej fakulty Univerzity Mateja Bela. Úprimne ďakujeme odborným recenzentom doc. RNDr. Zdeňkovi Lososovi, PhD., RNDr. Jiřímu Sejkorovi, PhD. a doc. RNDr. Jaroslavovi Pršekovi, PhD. za pozornú kontrolu a starostlivé posúdenie textov učebnice a tiež za všetky cenné pripomienky a za užitočné rady, rôzne podnety, návrhy a odporúčania na doplnenie a úpravy konečnej podoby textu ktoré výrazne zvýšili kvalitu pôvodnej práce. Za kvalitnú grafickú úpravu textu a obrázkov ďakujeme grafikovi Mgr. Jánovi Humajovi z vydavateľstva UMB. Autori navrhujú užívateľom knižnej verzie, najmä však študentom a pedagógom vysokých škôl, aby zasielali pripomienky k jej obsahu i forme (e-mail: stanislav.jelen@umb.sk). Akceptovateľné pripomienky a prípadné návrhy na doplnenie a rozšírenie vysokoškolskej učebnice, príp. kvalitnú fotodokumentáciu bude možné využiť pri následnej príprave a aj dopĺňaní internetovej stránky. V prípade záujmu môžu byť využité aj pri príprave druhého vydania.

V Banskej Bystrici, september 2021

Stanislav Jeleň a Štefan Ferenc